

РАЗДЗЕЛ 4 РЭЦЭПЦЫЯ І ПАПУЛЯРЫЗАЦЫЯ ТВОРЧАСЦІ ІВАНА ШАМЯКІНА

НОВАЕ Ў ДАСЛЕДАВАННЯХ ТВОРЧАСЦІ ІВАНА ШАМЯКІНА Да 100-годдзя з дня нараджэння пісьменніка

С. В. Шамякіна

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
вул. К. Маркса, 31, 220050, Мінск, Беларусь, shamyakina@tut.by*

У артыкуле ў аглядна-аналітычным ключы разглядаюцца артыкулы і эсэ, якія былі надрукаваны з нагоды стогадовага юбілею народнага пісьменніка БССР Івана Шамякіна. Падкрэслена роля вядучых беларускіх часопісаў «Полымя» і «Нёман», у якіх былі змешчаны дадзеныя артыкулы. Асаблівая звернута на падрыхтоўка ў 2007–2014 гг., пасля смерці Івана Пятровіча, Збору яго твораў у 23 тамах, што значна актывізавала вывучэнне творчасці пісьменніка, прымусіла ў многім перагледзець яго спадчыну.

Ключавыя словы: Іван Шамякін; творчасць; даследаванне; часопіс «Полымя»; часопіс «Нёман»; Збор твораў Івана Шамякіна ў 23 тамах.

Амаль усе беларускія цэнтральныя выданні адгукнуліся на юбілей народнага пісьменніка Івана Шамякіна грунтоўнымі артыкуламі і эсэ. Мы асноўваемся якраз на апошніх па часе публікацыях.

Найперш неабходна адзначыць наш самы аўтарытэтны часопіс «Полымя». Тут з вялікай працай «Іван

Шамякін: Творчасць на далоні» выступіў Алесь Марціновіч.

А. Марціновіч – вядомы празаік і надзвычай аўтарытэтны крытык. Так глыбока з нашых сучаснікаў, бадай, ніхто пра Шамякіна не пісаў. Акрамя разбору асноўных твораў І. Шамякіна, Марціновіч у артыкуле ўспамінае свае сустрэчы са старэйшым пісьменнікам, далучэнне да яго творчасці. У прыватнасці, ён згадвае, як упершыню прыйшлося яму рабіць рэцэнзію на раман Шамякіна «Атланты і карыятыды». Тая рэцэнзія стала знакавай. Даследчык піша: «Я, дзякуючы гэтай рэцэнзіі, ці не ўпершыню паверыў у свае творчыя мажлівасці» [5, с. 99].

Узгадваючы мінулыя гады, аўтар акцэнтуюе ўвагу на тым, што зусім не такім ужо ўлюбёнкам лёсу быў Шамякін, як яго лічылі. На раман «Петраград – Брэст», дзе выведзены вобразы Леніна і Троцкага, дала разгорнутую рэцэнзію газета «Правда» – галоўны орган ЦК КПСС, прысуды якой тады – закон. «Івана Шамякіна, праўда, не разграмілі, але без заўваг не абышлося. Хоць яны і былі не такімі і значнымі, усё адно гэта «каштавала» яму Дзяржаўнай прэміі СССР, на якую вылучаўся за «Петраград-Брэст» [5, с. 100].

Пакрыўдзілі пісьменніка, па сведчанні А. Марціновіча, і ў выдавецтве «Беларусь». У канцы 1980-х гадоў была задумана серыя альбомаў пра народных пісьменнікаў Беларусі. Шмат пра каго яны і выйшлі. Марціновіч у абумоўлены тэрмін падрыхтаваў грунтоўны альбом пра Шамякіна. Але у часы так званай «перабудовы» прыйшоў у выдавецтва новы галоўны рэдактар. Выданне альбома пра Шамякіна ён бясконца цягнуў, у прынцыпе выдаваць яго і не збіраўся. «А сам, папрацаваўшы некалькі месяцаў, паехаў туды, дзе ў далечыні ад Радзімы так хораша клапаціўся аб яе шчаслівай будучыні» [5, с. 100].

Сарказм А. Марціновіча правамерны. Рыхтаваўся развал Савецкага Саюза, і Шамякін, ветэран вайны і працы, сумленны чалавек, праўдзiвы мастак, любiмы ў народзе, яўна быў не даспадобы разбуральнікам дзяржавы. Характэрна, што якраз такія дэструктывісты і занялі тады кіруючыя пасады, а потым пазбягалі на Захад. Такія людзі

стваралі атмасферу нядобразычлівасці да Шамякіна. Зайздрасць, зласлівасць у адносінах да Івана Пятровіча заўважаюць нават сённяшнія маладыя даследчыкі, у прыватнасці Васіль Дранько-Майсюк у сваіх нядаўніх публікацыях і выступленнях у электронных СМІ. Так, ён піша: «Для многіх, далёкіх ад уважлівага чытання нашай літаратуры снобаў, Шамякін – прыклад савецкага пісьменніка, які друкаваў толькі тое, чаго патрабавала сістэма. Але падобнае меркаванне памылковае. Ува многіх сваіх апавяданнях і раманах ён нават больш смелы і востры, чым Васіль Быкаў» [3, с. 3]. І далей, абгрунтоўваючы гэты тэзіс, таленавіты крытык разбірае творы Шамякіна.

Алесь Марціновіч, у сваю чаргу, таксама ніколі не звяртаў увагу на моду і палітычную кан'юнктуру, працягваючы вывучаць кнігі Шамякіна ў самыя неспрыяльныя для гэтага часы.

Падрыхтоўка ў 2007–2014 гг., пасля смерці Івана Пятровіча, Збору яго твораў у 23 тамах значна актывізавала вывучэнне творчасці пісьменніка, прымусіла ў многім перагледзець яго спадчыну. Прычым калектыў адзела тэксталагіі Інстытута літаратуры імя Я. Купалы сутыкнуўся на пачатку працы са значнымі праблемамі. Як пішуць у часопісе «Полымя» нашы вядучыя тэксталагі Тэрэза Голуб і Алена Васілевіч: «Не было звестак пра колькасць апублікаваных і неапублікаваных твораў, стан фондаў у архівах Беларусі і за яе межамі, ступень іх навуковай апрацаванасці. Адсутначала інфармацыя пра наяўнасць аўтографаў, аўтарызаваных машынапісных тэкстаў, карэктурных адбіткаў. Ніхто не займаўся выяўленнем і зборам эпістальнай спадчыны, службовых і асабістых дакументаў і г. д. Няма ў сталіцы Беларусі і музея Івана Шамякіна, які б таксама, як і музеі класікаў беларускай літаратуры Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, стаў навукова-культурным цэнтрам па зборы, захаванні і папулярызацыі духоўнай спадчыны пісьменніка» [2, с. 107].

Фактычна адзелу тэксталагіі прыйшлося пачынаць працу з нуля. Таму тут прынялі шэраг рацыянальных рашэнняў. Адно з важнейшых: выданне павінна быць

разлічана на шырокае кола чытачоў, паколькі Шамякін сапраўды самы папулярны ў народзе з беларускіх пісьменнікаў. Апаведна абралі навукова-масавы тып выдання. Тэарэтычнае асэнсаванне твораў ішло паралельна з падрыхтоўкай тэкстаў. А структура Збора, які ўсё ж не ўключыў усе творы пісьменніка, аказалася наступная: грунтоўная прадмова да ўсяго выдання, падрыхтаваная акадэмікам Ул. Гніламёдавым, разгорнутыя пасляслоўі да кожнага тома, а таксама папулярна выкладзеныя літаратурныя і рэальныя каментарыі.

Пастаўленыя задачы патрабавалі адпаведных найбольш эфектыўных і дзейных форм навукова-арганізацыйнай і метадычнай працы. Устанавіліся творчыя кантакты акадэмічнага аддзела з вышэйшымі навучальнымі ўстановамі, навуковыя супрацоўнікі, выкладчыкі якіх рыхтавалі пасляслоўі да твораў. У Магілёўскім дзяржаўным універсітэце творчым калектывам па падрыхтоўцы пасляслоўяў кіраваў доктар філалагічных навук прафесар А. Макарэвіч, у БДУ – доктар філалагічных навук прафесар Т. Шамякіна. Далёка не ўсе аўтары пасляслоўяў, у прыватнасці ў МДУ, былі спецыялістамі па творчасці І. Шамякіна, тым не менш яны паспяхова справіліся са сваімі заданнямі, напісалі цікавыя навуковыя працы. Курыраваў усім даволі вялікім калектывам доктар філалагічных навук член-карэспандэнт НАН Беларусі М. Мушынскі.

«Сабраць, вывучыць і падрыхтаваць да выдання творчую спадчыну ў найбольш поўным аб’ёме, падаць тэксты без скажэнняў і памылак, у адпаведнасці з апошняй творчай воляй аўтара – галоўная мэта, на якую была скіравана праца тэкстолагаў» [2, с. 110].

У адпаведнасці з канцэпцыяй выдання ў яго аснову быў пакладзены жанрава-храналагічны прынцып. Так, першы і другі тамы складаюць малыя жанры – 84 апавяданні, створаныя на працягу ўсёй творчай дзейнасці пражыцця, прычым 51 уключана ў Збор твораў упершыню. Затым ідуць тамы з апавесцямі, потым – з раманамі, а заключаюць увесь Збор тамы з успамінамі І. Шамякіна пра пісьменнікаў і іншых культурных дзеячаў, яго дзённікі, публіцыстыка. У апошнім томе – «Летапіс жыцця і

творчасці», складзены М. Мушынскім, а таксама літаратурна-крытычныя артыкулы, рэцэнзіі, лісты да розных асоб самога творцы. Прычым аўтары артыкула прыводзяць усіх адрасатаў лістоў І. Шамякіна.

Т. Голуб і А. Васілевіч адзначаюць, што ў працэсе падрыхтоўкі твораў, зверкі ўсіх вядомых крыніц тэкстаў выявілася, што Іван Пятровіч «шмат працаваў над паляпшэннем мастацкіх вартасцей напісаных ім твораў. Ён уносіў сэнсавыя і моўна-стыльовыя змены. З мэтай удасканалення характараў і сюжэтных ліній перапрацоўваў значныя фрагменты тэксту, дапісваў новыя кавалкі, рабіў скарачэнні» [2, с. 109–110]. Вельмі важна тое, што ў аддзеле тэксталагіі працуе малодшая дачка пісьменніка – Алеся Іванаўна Шамякіна, якая захоўвае архіў бацькі і якая спрыяла хуткай працы над выданнем, сама падрыхтавала нямала тамоў.

Работа над Зборам пачалася ў 2007 г., а ўжо у 2010 г. выйшлі першыя тамы. Увогуле ўклаліся ў запланаваны тэрмін, рыхтаваўшы па некалькі тамоў на працягу кожнага года. Прычым было зроблена шмат адкрыццяў, напрыклад, выяўлены найбольш значныя ў мастацкіх адносінах варыянты, удакладнены даты напісання многіх апавяданняў і г. д.

У беларускай навуцы ўпершыню праведзена навукова-тэксталагічнае даследаванне творчай спадчыны І. Шамякіна, а навуковы Збор твораў выдадзены ў найбольш поўным на сённяшні дзень аб’ёме. За гэтыя гады ён шырока запатрабаваны чытачамі з самымі рознымі навуковымі інтарэсамі. Аўтары артыкула пераканаўча паказалі навуковае, грамадскае і культурнае значэнне падрыхтаванага імі Збору твораў пісьменніка.

У дапаўненне да гэтага падагульняючага, надзвычай грунтоўнага артыкула, загадчык аддзела тэксталагіі цяперашняга Цэнтра па вывучэнні беларускай культуры, мовы і літаратуры Алена Васілевіч прадставіла ў «Полымя» артыкул «Асаблівасці тэксталагіі рамана Івана Шамякіна “Злая зорка”». Чытачам часопіса будзе, безумоўна, цікава пазнаёміцца з тэхналогіяй і метадыкай тэксталагічнай працы – трэба сказаць, надзвычай скрупулёзнай. Такая праца ўключае вывучэнне самых

розных аспектаў напісання твораў І. Шамякіным. Так, даследчыца вызначыла дакладныя даты напісання рамана «Злая зорка»: 1 жніўня 1989 г. – 26 мая 1990 г. Такім чынам, вялікі па аб’ёме твор пісаўся надзвычай хутка. Прычым неабходна ўлічыць, што, як адзначае А. Васілевіч, «за гэты час аўтар здзейсніў велізарную працу, сустракаўся з непасрэднымі ўдзельнікамі падзей, кансультаваўся з вучонымі, азнаёміўся з даступнымі на той час дакументамі і медыцынскімі дадзенымі» [1, с. 113].

Архіўныя матэрыялы і дзённікі, вывучаныя аўтарам артыкула, паказваюць, што прэзаік доўга не мог вызначыцца з назвай рамана. А. Васілевіч прыводзіць шматлікія варыянты загалова. Зменены ў працэсе працы прозвішчы некаторых герояў. Высветлілася, што рэдактар першага выдання рамана скараціў некаторыя фрагменты, якія тычыліся палітычных падзей, недахопаў партыйнага кіраўніцтва ў ліквідацыі наступстваў Чарнобыльскай аварыі. А Шамякін тут выступаў якраз як надзвычай востры крытык ладу. Але ён вымушаны быў, у большасці выпадкаў, згадзіцца з праўкамі выдавецкага рэдактара.

У свой артыкул А. Васілевіч увяла вялікі кавалак, які не ўвайшоў у асноўны тэкст, але ёсць у аўтографе рамана. Акрамя таго, яна дала сваю ацэнку водгукаў на раман, якія з’явіліся ў перыядычным друку адразу пасля яго публікацыі на старонках часопіса «Польмя». Сам І. Шамякін лічыў, што крытыкі не ацанілі твор у поўнай меры, бо залішне далёкія ад аварыі, а ён сам неаднаразова бываў на месцы падзей, дапамагаў тым людзям, якія перажылі бяду.

Такім чынам, тэксталагічны аналіз рамана «Злая зорка» праведзены А. Васілевіч надзвычай поўна, можна сказаць, вычарпальна. Яе навуковыя адкрыцці на тэксталагічным шляху ўзбагацілі сучаснае літаратуразнаўства, а таксама акрэслілі накірункі далейшых даследаванняў.

Часопіс «Роднае слова» адгукнуўся на юбілей І. Шамякіна таксама трыма публікацыямі. Першая – Таццяны Шамякінай «Прыродныя фактары ў фарміраванні творчай асобы Івана Шамякіна». Другая – кандыдата філалагічных навук Віктара Жыбуля «“Я старэй, а горад

маладзеў...” Мінск у жыцці і творчасці Івана Шамякіна». Трэцяя – «Вобраз мастака ў аповесці “Вернісаж” Івана Шамякіна» аспіранткі кафедры беларускай літаратуры Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Ф. Скарыны Ангеліны Ляшэнка.

Правамерна, што навукова-метадычны часопіс змяшчае матэрыялы, якія можна выкарыстоўваць у навучальных установах для міжпрадметных сувязей. Гэта актуальна і важна для развіцця крэатыўных здольнасцей навучэнцаў.

В. Жыбуль, грунтоуючыся, перш за ўсё, на сведчанні самога аўтара, а таксама на публікацыях Т. Шамякінай, падрабязна разглядае ўсе адрасы, па якіх пісьменнік жыў з сям’ёй у сталіцы Беларусі. У некаторай ступені яны так ці інакш фігуруюць у творах пісьменніка. Прычым найбольш падрабязна аўтар артыкула разглядае творы, прысвечаныя акупацыйнаму Мінску, – аповесцям «Ганлярка і паэт» і «Ахвяры». Першая з гэтых аповесцей адрозніваецца сярод твораў Шамякіна асабліва рэльефнай распрацаванасцю мінскай тэмы.

Калі Шамякін толькі пераехаў з сям’ёй у Мінск, ён нейкі час здымаў кватэру на тагачаснай Камароўцы – ускраіне сталіцы, якая ў першыя пасляваенныя гады яшчэ захоўвала свой спрадвечны воблік. Дзеянне аповесці «Гандлярка і паэт» якраз у гэтым раёне і адбываецца. Пісьменнік, неаб’якава да чытацкага ўспрымання, вялікую ўвагу надаваў пазнаваемасці месцаў, пра якія пісаў. У выніку твор мае не толькі мастацкую, але і гістарычную каштоўнасць, бо нічога ад той ваеннай і пасляваеннай Камароўкі, натуральна, цяпер не захавалася. Падрабязна ён апісвае і цэнтр горада, а тут кварталы і назвы вуліц у асноўным засталіся тыя ж, напрыклад, К. Маркса, Камсамольская, Рэвалюцыйная. Прыгадвае пісьменнік у аповесці і іншыя вуліцы, аб’екты на іх (сталоўку, гастронам, трамвайнае дэпо, Дом Чырвонай Арміі і інш.), а таксама ваколіцы Мінска, у прыватнасці Дразды, і блізкія да горада вёскі. Такім чынам, аповесць асабліва каштоўная ў плане так званага «мінскага тэксту» – комплексу вобразаў, якія ствараюць аўтарскую мадэль гарадскога быцця.

Часткова Мінск часоў гітлераўскай акупацыі адноўлены і ў аповесці «Ахвяры». На думку В. Жыбуля, «апісанні гарадскіх рэалій выступаюць як ярскія дадатковыя сродкі для стварэння агульнай псіхалагічна напружанай атмасферы аповесці» [4, с. 9]. Усе згаданыя ў аповесці аб'екты В. Жыбуль прыводзіць з вялікай дакладнасцю, даючы свае разгорнутыя, слушныя каментарыі.

Разбірае ён і раман «Атланты і карыятады», прысвечаны архітэктарам. І хоць дзеянне яго ў асноўным адбываецца не ў Мінску, але і тут прадстаўлены «мінскі тэкст», у прыватнасці ў ацэнцы дойліда, галоўнага героя твора Максіма Карнача.

Такім чынам, аўтар артыкула дакладна і пераканаўча паказаў уменне пісьменніка ствараць карціну гарадскога асяродка. Гэта і апісанні гарадскіх аб'ектаў, і шырокае выкарыстанне мінскай тапанімікі, і адлюстраванне побыту жыхароў. Гарадскі пейзаж у вялікай ступені працуе на стварэнне тыпажоў герояў.

Ангеліна Ляшэнка таксама, як і В. Жыбуль, падышла да аб'екту свайго разгляду з вялікай сур'ёзнасцю. Аповесць «Вернісаж» разглядаецца аўтаркай надзвычай падрабязна. Важна, што маладая даследчыца заўважыла: у творы абсалютна няма непатрэбных апісанняў – кожная дэталё «працуе» на цэлае, на філасофскую канцэпцыю твора.

Сярод публікацый пра І. Шамякіна ў галоўным рускамоўным рэспубліканскім часопісе «Нёман» асабліва вылучаецца эсэ Алеся Марціновіча «Слаўцеся, Марыя і Іван!» Назва нагадвае пра адну з найбольш пранікнёных лірычных аповесцей самога Шамякіна, прысвечаную жонцы, – «Слаўся, Марыя!» А твор А. Марціновіча апавядае пра гісторыю іх кахання. Звяртае на сябе ўвагу, перш за ўсё, майстэрства, з якім Алесь Андрэевіч узнаўляе гісторыю адносін маладых, а потым і сталых людзей на аснове дзённікаў самога пісьменніка, яго мастацкіх твораў, а таксама ўспамінаў родных Шамякіна. Матэрыял сплаўлены настолькі гарманічна, што ўтварае па сутнасці сучасную сагу, а ў той жа час захоўвае навуковую дакладнасць.

«Неман» змясціў таксама вялікі матэрыял Таццяны Шамякінай «Мастацтва ў жыцці і творчасці Івана Шамякіна» і публікацыю лістоў да бацькі другой дачкі пісьменніка Алесі Шамякінай у матэрыяле, які называецца «Асоба, літаратура, жыццё ў эпістальярным жанры». Алесь Іванаўна разбірае архіў пісьменніка і час ад часу друкуе вынікі сваіх знаходак. У перапісцы Шамякіна з перакладчыкамі, рэдактарамі, грамадскімі дзеячамі знаходзіць адбітак не толькі нейкія прыватныя стасункі і асабістыя падзеі, але і адлюстраванне рэалій той эпохі, у якой жылі ўдзельнікі перапіскі. У прыватнасці ў дадзенай падборцы фіксуецца найперш літаратурныя падзеі.

Амаль усе газеты таксама адгукнуліся на юбілей І. Шамякіна. У газетах «СБ. Беларусь сёння» і «Рэспубліка» артыкулы Юліяны Леановіч асноўваюцца на аповедзе Таццяны Шамякінай. Праўда, матэрыял, прадстаўлены дачкой пісьменніка, значна скарочаны.

У газеце «Звязда» ў артыкуле «Яго нетрывожнае шчасце» Вольга Паклонская таксама абапіраецца на аповед Таццяны Шамякінай. Але «Звязда» змясціла і матэрыял знакамітай пісьменніцы, журналісткі Людмілы Рублеўскай – «Дзесяць незвычайных артэфактаў Івана Шамякіна». Глыбока і ў той жа час займальна яна разбірае малавядомыя факты з жыцця пісьменніка. Напрыклад, піша, як малады ваяр вяртаўся пасля вайны з Германіі. Тады многія везлі з сабою шматлікія рэчы, нават мэблю. «Было пры сабе багацце і ў Шамякіна. Але дзіўнае – мяшок кніг: “Пабыўшы ў адпачынку, я пераканаўся, якое бяскніжжа дома. А мне трэба вучыцца! Я пісаў!”» – прыводзіць словы самога пісьменніка Рублеўская. [6, с. 8]. Каб скласці сваю падборку, ёй неабходна было добра вывучыць дзённікі, успаміны прэзаіка. Пачэрпнутыя з іх цікавыя факты яна выклала ў даходлівай высокамастацкай форме.

Таццяна Зайко ў матэрыяле «Камуніст, пісьменнік, грамадскі дзеяч і палымяны патрыёт Беларусі Іван Шамякін» у газеце «Коммунист Беларуси. Мы и время» скіравала асноўную ўвагу на асноўных фактах асабістай і творчай біяграфіі, а таксама на грамадскай дзейнасці пісьменніка. Адзначыла яна таксама, як ушаноўваецца

памяць пра яго ў Мінску: названа адна з вуліц, устаноўлена мемарыяльная дошка на доме, дзе ён жывіў.

Газета «Наша слова» пад агульнай неардынарнай назвай «Два стагоддзі на дваіх» дала звесткі пра калег, сяброў – Івана Шамякіна і Івана Мележа, а таксама падрыхтавала вялікі матэрыял Э. Дзвінскай «Самы дарагі прататып гераінь Івана Шамякіна» – пра жонку творцы.

Юбілей народнага пісьменніка, акадэміка Івана Шамякіна актывізаваў літаратуразнаўчую думку ў Беларусі. Але галоўнае, падзея яшчэ раз пацвердзіла той факт, што значэнне кожнага майстра вызначаецца тым, як ён дзейнічае на нас, якія пачуцці, думкі і ўчынкі выклікаюць яго кнігі. Няма сумнення, што творы Шамякіна і па сёння самым станоўчым чынам уплываюць на чытачоў, даюць веды, фарміруюць смеласць думкі, выходзяць дабыню і патрыятызм.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Васілевіч А. Асаблівасці тэксталагіі рамана Івана Шамякіна «Злая зорка» // Польша. 2021. № 1. С. 112–120.

2. Голуб Т., Васілевіч А. Збор твораў Івана Шамякіна ў 23 тамах: Па выніках выдання // Польша. 2021. № 1. С. 106–111.

3. Дранько-Майсюк В. Вялікая Айчынная вайна і любоў да Кафкі // Літаратура і мастацтва. 03.05.2019. № 18. С. 3.

4. Жыбуль В. «Я старэў, а горад маладзеў...»: Мінск у жыцці і творчасці Івана Шамякіна // Роднае слова. 2021. № 1. С. 7-11.

5. Марціновіч А. Іван Шамякін: Творчасць на далоні” // Польша. 2021. № 1. С. 95–105.

6. Рублеўская Л. Дзесяць незвычайных артэфактаў Івана Шамякіна // Звязда. 30 студзеня 2021 г. № 18. С. 8-9.